



**Krzysztof Kasprzak**

UTWORZENIE I PROBLEMY OCHRONY  
PARKU KRAJOBRAZOWEGO  
IM. GEN. DEZYDEREGO CHŁAPOWSKIEGO

THE FOUNDATION OF THE GENERAL DEZYDERY CHŁAPOWSKI  
MEMORIAL LANDSCAPE PARK AND THE PROBLEMS OF ITS  
PROTECTION

**Abstract**

The new landscape park is situated on an area of 17200 ha (about 69% of arable land, 15% of forests, 9% of meadows, 1.5% of waters) at the Leszno Lake District (W Poland). It includes the Obra river valley, with a greater share of forests and meadows. The main purpose of the Park is protection of its landscape values, especially field afforestations. **KEY WORDS:** W Poland; landscape parks; landscape protection; field afforestations; farmland.

**Wstęp.** Dla ochrony wartości przyrodniczych i kulturowych okolic Turwi i Kościana w 1984 roku Towarzystwo Miłośników Ziemi Kościańskiej przedstawiło propozycję utworzenia na tym obszarze parku krajobrazowego. W oparciu o ustawę z dnia 16 października 1991 roku o ochronie przyrody (Dz. U. Nr 114, poz. 492) Wojewoda Leszczyński i Wojewoda Poznański wydali wspólne rozporządzenie o utworzeniu „Parku Krajobrazowego im. gen. Dezyderego Chłapowskiego” (Dz. Urz. Woj. Poznań. z 1992 r. Nr 16, poz. 142).

**Położenie geograficzne i administracyjne.** Park Krajobrazowy położony jest na terenie Pojezierza Leszczyńskiego na obszarze Równiny Kościańskiej, między Pojezierzem Krzywińskim a Doliną Środkowej Obry. Teren Parku znajduje się niemal w całości w zlewni Górnej Obry, zwanej na tym odcinku Kanałem Kościańskim. Znaczna część Parku leży w środkowej i dolnej zlewni Rowu Raccockiego, w górnym biegu zwanego Rowem



Ryc. 1. Park Krajobrazowy im. gen. Dezyderygo Chłapowskiego  
 Fig. 1. The General Dezydery Chłapowski Memorial Landscape Park

Wysokość (zlewnia cząstkowa). Obszar parku jest niezwykle ubogi w wody powierzchniowe; gęstość sieci rzecznej wynosi tylko 0,4 km/km<sup>2</sup> zlewni Kanału Kościańskiego. Brak jest zupełnie jezior; spotykane są tylko niewielkie stawy i „oczka” śródpolne, rzadziej torfianki. Występują także niekorzystne warunki hydrogeologiczne; poprzez studnie kopane o niewielkiej wydajności (do około 20 m<sup>3</sup>/godz.) eksploatowane są głównie poziomy czwartorzędowe.

Na terenie Parku stosunkowo największą powierzchnię zajmują gleby pseudobielicowe i brunatne wyługowane lekko spiaszczone. Są to gleby o dobrym stopniu kultury rolniczej (pszenno-żytnie). Nieco mniejszą powierzchnię zajmują gleby pseudobielicowe i brunatne wyługowane klasy IV. Niewielkie fragmenty zajmują gleby cięższe brunatne, ziemie czarne i brunatne wyługowane. W dnach dolin i obniżzeń występują gleby murszasto-mineralne, mułowo-torfowe oraz torfy niskie, głównie zajęte przez użytki zielone.

Park położony jest na pograniczu woj. leszczyńskiego i woj. poznańskiego; obejmuje powierzchnię 17200 ha, z czego 2700 ha położone jest na terenie gminy Czempień, 2640 w gminie Śrem (woj. poznańskie), 6460 w gminie Krzywiń i 5400 ha w gminie Kościan (woj. leszczyńskie). W skład obszaru Parku wchodzi następujące powierzchnie:

grunty orne	— 11282 ha
lasy	— 2553 ha
użytki zielone	— 1480 ha
wody stojące	— 25 ha
pozostałe (drogi, rowy, tereny zabudowane)	— 1860 ha

Strefę ochronną Parku stanowi Obszar Chronionego Krajobrazu Krzywińsko-Osiecki. Większymi jednostkami osadniczymi na obszarze Parku są: Racot, Jerka, Łuszkowo, Rąbiń, Turzew, Gorzyczki i Gołębin Stary. Funkcją przewodnią obszarów Parku jest rolnictwo.

**Charakterystyka przyrodnicza.** Obszar Parku charakteryzuje się brakiem torfowisk wysokich i niewielkim udziałem torfowisk niskich. Występuje bardzo wysoki stopień odlesienia oraz silne antropogeniczne przeobrażenia szaty roślinnej, powstałe głównie w wyniku intensywnego użytkowania rolniczego, rozpoczętego w okolicach Turwi od XII wieku. Większość terenu zajmują powierzchnie użytkowane rolniczo (grunty orne, łąki, pastwiska, sady). Lesistość nie przekracza 14%; w większości są to sztuczne wprowadzane drzewostany sosnowe i robiniowe (Bałazy, Ratyńska-Nowak 1988). Tylko w dolinach cieków występują drzewostany olchowe w postaci fragmentów olesów i łęgów. Największe kompleksy leśne zlokalizowane są na obrzeżach Parku na południowy zachód od Katarzynina oraz między Rąbinem, Błociszewem, Wyrzeką i Nochowem. Panującym gatunkiem leśnym jest sosna pospolita. W nielicznych, silnie zniekształconych fragmentach grądów, łęgów i olesów oraz w sztucznych zadrzewieniach śródpolnych liczniej występują także dęby, klony, wiązy, olsza czarna, jesion wyniosły, rzadziej inne gatunki drzew liściastych. Szczególnym bogactwem gatunkowym drzew i krzewów, zarówno gatunków rodzimych, jak i obcych, odznaczają się parki podworskie. Najbardziej zbliżone do zespołów naturalnych są na terenie Parku powierzchnie z dominującą olchą czarną porastającą doliny cieków wodnych w lasach koło Błociszowa oraz w kompleksie leśnym między Turwią a Gołębinem.

Najbardziej rozpowszechnione na terenie Parku są siedliska grądowe, jednak płaty zbiorowisk leśnych odpowiadające grądom są obecnie bardzo rzadkie. Jedynie w parku przypałacowym w Turwi zachowały się powierzchnie zbiorowiska leśnego, które można uznać za pozostałość grodu. Na odlesionych siedliskach grądowych wykształcił się w Parku cały szereg innych zbiorowisk roślinnych; wyróżniono ich dotąd około 40 rodzajów (Bałazy, Ratyńska-Nowak 1988). Na terenie Parku brak jest typowo wykształconych powierzchni boru mieszanego dębowo-sosnowego, które zajęte są głównie przez monokultury sosnowe, ze sztucznie wprowadzoną czeremchą amerykańską. Najbardziej

zagrożonymi zbiorowiskami leśnymi Parku są olesy oraz łągi olchowo-jesionowe i wiązowo-jesionowe. Ulegają one całkowitemu zniszczeniu głównie w wyniku melioracji odwadniających i przesuszeniu gleby oraz prowadzenia nielegalnych wyrębów i wypasów bydła. Najżyźniejszym siedliskiem jest siedlisko łągi wiązowo-jesionowego, wykształcone na ziemiach czarnych. Spotyka się obecnie tylko niewielkie fragmenty tego łągi, bowiem siedlisko to zostało silnie odlesione i zajęte pod uprawy rolne. Jednym z najrzadszych na terenie Parku zbiorowisk leśnych jest łąga olchowo-jesionowy. Z rozległymi powierzchniami upraw rolnych związane są zbiorowiska chwastów polnych, które rozwinięte są w zależności od typu gospodarki rolnej prowadzonej w danym miejscu. W wielkoobszarowych uprawach rolnych, gdzie stosowany jest wysokokwalifikowany materiał siewny, wprowadzone są do gleby znaczne dawki nawozów mineralnych oraz stosowane są chemiczne środki chwastobójcze, spotykane są zbiorowiska chwastów o znacznie zubożałym składzie gatunkowym. Liczne gatunki chwastów występują jedynie na niewielkich pod względem powierzchni polach prywatnych rolników oraz niepielegnowanych ogrodach i działkach przydomowych, na przydrożach i miedzach.

Szczególnie charakterystycznym elementem krajobrazu Parku są pasmowe i liniowe zadrzewienia oraz drobne powierzchnie zadrzewione. Zbiorowiska te są najczęściej mocno zdegradowane, głównie ze względu na wadliwą i całkowicie niekontrolowaną eksploatację. W zadrzewieniach liniowych dobór gatunków oraz stosunki ilościowe są na ogół zupełnie przypadkowe. Na terenie Parku przeważają jednogatunkowe liniowe zadrzewienia robiniove, lipowe, topolowe oraz olszynowe, zwłaszcza wzdłuż cieków wodnych. Występują także, nieliczne już jednak obecnie, odcinki dróg obsadzone drzewami owocowymi, zwłaszcza czereśnią i jabłonią. Rzadko spotykane są także odcinki dróg z okazałymi dębami. Wśród zadrzewień przydrożnych przeważają zadrzewienia stare, wykazujące duże ubytki drzew (średnio 50%). Wśród zadrzewień pasmowych oraz na niewielkich izolowanych w krajobrazie powierzchniach przeważają

jednogatunkowe drzewostany robiniowe o różnym wieku, wyjątkowo z niewielką domieszką dębów i brzozy. Jedynie na terenach pod zarządem Lasów Państwowych są one pielęgnowane na wszystkich innych są bardzo zaniedbane i zdewastowane. W różnych okresach celowo dążono także do pewnego wzbogacenia składu gatunkowego zadrzewień śródpolnych o czym świadczy występowanie drzew rzadkich gatunków egzotycznych, np. glediczia trójcierniowa, katalpa okazała, daglezja Douglasa.

Cechą charakterystyczną fauny Parku jest jej wyraźne zużyczenie jakościowe i ilościowe. Z pierwotnej fauny leśnej, która występowała na tym obszarze przed wykarczowaniem lasów pozostało niewiele gatunków. Szczególnie wiele gatunków zwierząt leśnego pochodzenia zachowało się w glebie, jednak ich zagęszczenie uległo znacznemu zmniejszeniu. Rozwój rolnictwa wpłynął wyraźnie na zwiększenie udziału gatunków roślinożernych, przy jednoczesnym zmniejszeniu udziału zwierząt drapieżnych (np. licznych owadów). Wśród roślinożernych gatunków bezkręgowców pól uprawnych Parku większymi zagęszczeniami odznaczają się gatunki, których pokarmem jest wiele uprawianych roślin, względnie gatunki wyspecjalizowane pod względem pokarmowym, ale o dużych zdolnościach do przemieszczania się w krótkim okresie rozwoju. Rozwój gospodarki rolnej spowodował także rozprzestrzenianie się wielu gatunków zwierząt, które ze względu na masowe pojawy stały się szkodnikami, np. stonka ziemniaczana, słodyszek rzepakowy, polnik. Spośród zwierząt łownych znaczną ekspansją odznaczają się zwłaszcza dzik i sarna, znajdujące na obszarach pól uprawnych z zadrzewieniami dobre warunki do życia i rozrodu. Przyczyną obserwowanego na terenie Parku spadku liczebności kuropatw, zajęcy i kaczki krzyżówki jest głównie wielkoobszarowa gospodarka rolna powodująca duże środowiskowe ujednoczenie krajobrazu oraz zmniejszające się ilości roślin stanowiących pokarm tych gatunków, głównie chwastów. W przypadku kaczki krzyżówki obniżanie się liczebności jest bezpośrednim rezultatem ciągłego zmniejszania się liczby drobnych i silnie zarośniętych

zbiorników wodnych, stanowiących miejsca lęgowe tego gatunku. Skład gatunkowy i liczebność zwierząt Parku są bardzo silnie uzależnione od struktury krajobrazu rolniczego, a zwłaszcza występowania różnego rodzaju zadrzewień. W związku z obserwowanym od lat zmniejszeniem się powierzchni małych zbiorników wodnych i drobnych cieków, często zniszczonych przez ścieki pochodzenia rolniczego i sanitarno-bytowe, występuje ciągle zmniejszanie się liczby gatunków zwierząt związanych ze środowiskiem wodnym, w tym także płazów. Największe zniszczenia w faunie płazów powoduje niszczenie ich miejsc rozrodu, np. osuszanie terenów podmokłych, likwidacja małych zbiorników wodnych, regulacja cieków i ich zanieczyszczanie.

Na terenie Parku występują także obiekty chronione prawem jako pomniki przyrody (Kaźmierczak 1987). Są to głównie okazałe drzewa pomnikowe dęby szypułkowe, rzadziej dęby bezszypułkowe, lipy droбно- i szerokolistna, a także gatunki drzew obcego pochodzenia. Najliczniej występują w parkach podworskich, w nielicznych alejach przydrożnych lub jako pojedyncze drzewa rosnące na pobrzeżu lasów, wśród zabudowań wiejskich, pól i łąk. Na uwagę zasługuje zwłaszcza około 200-letni platan klonolistny w Gorzyczkach oraz aleja przy drodze z Racotu w kierunku Witkówek złożona ze 140 lip droбно- i szerokolistnych (tzw. „aleja Jabłonowskich”).

**Wartości kulturowe.** Idea utworzenia Parku związana jest ściśle z zamiarem utrwalenia obrazu gospodarczej działalności człowieka w tej części Wielkopolski. Szczególnie bogate są tutaj pozostałości ciągłego osadnictwa od około 400 r. p.n.e. w postaci kurhanów, cmentarzysk, osad i grodów. Osadnictwo w dorzeczu Obry pojawiło się licznie już w czasach wczesnohistorycznych. Na terenie Parku zachowały się obiekty architektury sztuki ludowej, drewniane kościoły, zespoły zabudowy wsi łącznie z pałacami, parkami, kaplicami i zabudowaniami folwarcznymi. W kształtowaniu wartości kulturowych w XIX wieku istniało współdziałanie różnych warstw społecznych, które bardzo wyraźnie określiło się m. in. w specyficznym kształtowaniu kraj-

obrazie oraz budownictwie siedzib wiejskich. Przykładem mogą być pałace i dwory w Turwi, Choryni, Racocie lub Kopaszewie. Widoczne są różne style, od późnobarokowych pałaców w Turwi i Gryżynie, do dworów w stylu klasycystycznym w Racocie i Choryni. Interesujące są także formy neogotyckie, np. elementy pałacu i kaplica w Turwi. Szczególnie duże wartości kulturowe i przyrodnicze mają parki podworskie w Krzyżanowie, Błociszewie, Gołębinie Starym, Gorzyczkach, Choryni, Racocie, Turwi, Kopaszewie i Rogaczewie. Z wyjątkiem tego ostatniego wszystkie parki wpisane są do rejestru zabytków. Najokazalsze są parki w Turwi i Kopaszewie, urządzone najprawdopodobniej na terenie istniejącego dawniej dębowego lasu mieszanego (Turrew) lub lasu olchowego (Kopaszewo), jako parki krajobrazowe typu angielskiego. W parkach występuje wiele gatunków drzew bardzo okazałych rozmiarów. W parku w Turwi na uwagę zasługują chronione jako pomniki przyrody trzy dęby szypułkowe o obwodach 5,0, 6,5 i 7,8 m, rozpiętości koron około 20 m i wysokości około 21 m. W parku w Kopaszewie występują cenne aleje dębowa i lipowa oraz aleja platanów klonolistnych. Do dendrologicznych osobliwości parków przypałacowych należą egzotyczne gatunki drzew, m. in. dąb czerwony, sosny czarna i wejmutka, żywotnik zachodni i olbrzymi, safora japońska, wiązowiec zachodni, trójglicznia, surmia zwyczajna, miłorząb dwukłapowy, daglezja zielona, jałowiec wirginijski, skrzydłoorzech kaukaski, platan klonolistny. Ogólnie stan wszystkich parków jest zadowalający, wymagają one jednak nadal wielu zabiegów pielęgnacyjnych. Brak prawidłowych cięć powoduje, że w niektórych parkach wskutek bujnego wzrostu podszytu tracą się historyczne założenia kompozycji.

**Zagrożenia walorów Parku i jego ochrona.** W tworzonym przed laty przez gen. Dezyderego Chłapowskiego krajobrazie rolniczym znalazło się wiele miejsca dla bardzo urozmaiconych środowisk nierolniczych, zwłaszcza zadrzewień pasmowych i kępowych, drobnych zbiorników wodnych i obsadzonych drzewami kanałów. Zadrzewienia są w tym krajobrazie głównym czyn-



nikiem pociągającym za sobą zmianę szeregu innych elementów, zwłaszcza mikroklimatu i stosunków biologicznych między populacjami roślin i zwierząt. Zadrzewienia powodują redukcję prędkości wiatru, wzrost opadów i wzrost grubości pokrywy śnieżnej, a w rezultacie poprawę bilansu wodnego. Wpływają również łagodząco na reżim termiczny, co ma bezpośrednie znaczenie dla nie wymarzania upraw ozimych. Zadrzewienia sprzyjają wzrostowi naturalnej redukcji na polach uprawnych gatunków szkodliwych z rolniczego punktu widzenia oraz sprzyjają wzrostowi ilości par lęgowych drobnych ptaków, a także zwiększają możliwości przeżycia wielu drobnych gatunków ssaków. Rola tego środowiska winna być w krajobrazie Parku dalej doskonalsza, m. in. poprzez wprowadzanie nowych nasadzeń i odtwarzanie historycznych pasów zadrzewień. Umożliwi to złagodzenie części negatywnie oddziałujących na środowisko przyrodnicze wpływów gospodarki rolnej. Współczesne formy tej gospodarki powodują bowiem przy wysokich plonach negatywne uboczne skutki wynikające z intensyfikacji produkcji. Występujące w krajobrazie Parku zadrzewienia jednogatunkowe (robiniowe, topolowe, owocowe, przydrożne) różnicują krajobraz w stopniu znacznie mniejszym niż nasadzenia wielogatunkowe, których utrzymanie ma podstawowe znaczenie dla struktury przestrzennej Parku. W nasadzeniach zadrzewień widać jednak obecnie różne formy degeneracji zbiorowisk leśnych, wyrażające się m. in. wprowadzaniem drzew iglastych na siedliska lasu liściastego oraz udziałem gatunków obcego pochodzenia. W niektórych miejscach zadrzewienia wskazują także na wadliwe wykorzystane możliwości produkcyjne siedlisk glebowych, na których zestaw gatunków drzew może być z powodzeniem rozszerzony, zwłaszcza przez wprowadzenie jesionu wyniosłego, wiązów, dębów, osiki (Bałazy, Ratyńska-Nowak 1988). Szczególnie wielu zabiegów pielęgnacyjnych na terenie Parku wymagają zwłaszcza lasy prywatne, ze względu na silnie zdegradowanie. Należy podkreślić, że przy prawidłowym gospodarowaniu w zadrzewieniach także w warunkach zadań ochronnych parku krajobrazowego można pozyskać znaczną masę su-

rowca drzewnego. Przyrosty w zadrzewieniach nie ustępują wcale przyrostom występującym w lasach gospodarczych (produkcyjnych), w niektórych przypadkach mogą je nawet przewyższać, np. w zadrzewieniach topolowych lub dębowych. W działaniach ochronnych i gospodarczych w dawnych latach na obszarze obecnego Parku należy pamiętać, że las pełnił tutaj zawsze uzupełniającą rolę w majątkach rolnych, zaopatrywał je w drewno opałowe i budulcowe, ochraniał pola uprawne; w sumie pokrywał koszty swego utrzymania, ale wymiernego finansowego dochodu na ogół nie przynosił.

Na terenie Parku szczególnie zagrożone obecnie są różnego rodzaju drobne zbiorniki wodne, zwłaszcza „oczka” śródpolne oraz zbiorniki wodne związane z mokradłami i torfowiskami. Dla ochrony niewielkiej ilości wód powierzchniowych Parku zasadnicze znaczenie ma jednak rozwiązanie problemów gospodarki ściekowej we wszystkich miejscowościach o różnej wielkości i różnej gęstości zabudowy. Większość wsi zaopatrywana jest z wodociągów zbiorowych, brak jest natomiast oczyszczalni ścieków. Ze względu na rozpowszechniony prymitywny lokalny system gospodarki ściekowej dla ochrony walorów Parku niezbędne jest opanowanie dopływu ścieków do wód i gleby poprzez wprowadzanie licznych małych oczyszczalni ścieków, także w rozwiązaniach zagrodowych.

Tereny Parku to głównie powierzchnie uprawiane rolniczo, na których ogólnie stwierdza się zubożenie faunistyczne. Jeżeli jednak razem z obszarami pól występują różne środowiska nierolnicze, to fauna jest znacznie bogatsza. Ochrona zwierząt Parku to także rozwój zróżnicowanego krajobrazu rolniczego, w którym bogactwo gatunków jest wyraźnie większe niż w krajobrazie rolniczym zdominowanym przez gospodarkę wielkotorową, gdzie brak jest niewielkich powierzchni środowisk bardziej naturalnych. W trakcie licznych badań prowadzonych na terenach rolniczych okolic Turwi oceniono, że ogólny wzrost bogactwa zwierząt przebiega w krajobrazie rolniczym na drodze wzrostu ilości form drapieżnych i pasożytniczych, a nie gatunków roślinożernych. Zwierzęta te znajdują bowiem w urozmai-

conym krajobrazie dobre warunki do rozrodu, miejsca życia i ukrycia się. Stąd właśnie penetrują przyległe np. do zadrzewień pola uprawne, na których znajdują bogatą bazę pokarmową w postaci licznie występujących gatunków roślinożernych. Szczególnie ubogie gatunkowo są uprawy kukurydzy, bardzo rozpowszechnione od wielu lat na terenie Parku. Wyraźnie więcej zwierząt występuje na uprawach ozimych niż jarych. Wiele gatunków zasiedla uprawy rzepaku.

Powstrzymanie degradacji i odbudowa wielu środowisk życia zwierząt i roślin na terenie Parku to podstawowe obecnie zadania ochronne, które winien jasno precyzować plan ochrony parku. Nadrzędnym zadaniem ochronnym tego Parku jest utrzymanie właściwej z ekologicznego punktu widzenia struktury krajobrazu rolniczego. Struktura ta określona przez proporcje i usytuowanie względem siebie pól uprawnych, zadrzewień, łąk i zabudowań, ma istotne znaczenie dla sprawności funkcjonalnej krajobrazu. Odpowiednie rozmieszczenie pól uprawnych, wód powierzchniowych i zadrzewień może bowiem znacznie podnieść zdolność samooczyszczania się środowisk tego krajobrazu oraz podnieść efektywność procesów wewnętrznej regulacji systemu jakim jest krajobraz poprzez mechanizmy kompensacyjne w stosunku do oddziaływania ujemnych efektów długoletniej na terenie Parku gospodarki rolnej.

#### LITERATURA

- BAŁAZY ST., RATYŃSKA-NOWAK H., 1988. Charakterystyka szaty roślinnej projektowanego Agroekologicznego Parku Krajobrazowego. W: Ochrona wartości krajobrazowych na Ziemi Kościańskiej. Towarzystwo Miłośników Ziemi Kościańskiej, Kościan, str. 60—76.
- KAŹMIERCZAK A., 1988. Pomniki przyrody na Ziemi Kościańskiej. Ibidem, str. 36—44.

Adres autora:

Akademia Wychowania Fizycznego  
Wydział Turystyki i Rekreacji  
Katedra Geografii Turyzmu  
ul. Rybaki 19  
61-884 Poznań